

Antik Dünya'dan Homo Aestheticus'a (Estetik İnsan) Estetik Deneyim ve Maddi Kültür İlişkisine Dair Nitel Bir Çalışma

A Qualitative Study on the Relationship between Aesthetic Experience and Material Culture from the Ancient World to Homo Aestheticus

Asiye Nisa Kartal¹, Hasan Basri Kartal²

Öz

Klasik yaklaşımlar içerisinde, en basit haliyle, estetik deneyim, öznenin çevre ve çevredeki maddi unsurlar ile etkileşimi sonucu yaşadığı duyumsamadan türemiş bir olgu olarak tanımlanabilir. Evrimsel estetik, insanın hayatta kalma ve çevresi ile ilişki kurmasında estetik duyarlılığının önemli bir faktör olduğunu savunmaktadır. Modern insanın yeryüzündeki serüveniyle neredeyse eş zamanlı başlayan estetik deneyim üzerine yapılan ilk düşünce üretimleri, toplumsal düzlemde ilkel dinlerin oluşumuna zemin sağlamıştır. Çevre ile baş etme ve uyum sağlama adına, alet kullanımı, malzemeyi işleme, beden süslemesi ve yuva yapma edimleri ile insan, estetik deneyimini geliştirmiş, evrimleşmesinin başat üretimi olan maddi kültürü yaratma imkânı bulmuştur. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren felsefede ortaya çıkan fenomenolojik yaklaşım, farklı boyutlar kazanarak felsefe dışındaki birçok alanı etkilemiştir. Bireyin deneyimini merkeze alan fenomenoloji, özellikle estetik deneyimin oluşumuna ve şekillenmesine katkıda bulunan, beden maddi kültür ve estetik deneyim yaratmadaki rolüne önem vermiştir. Bu sayede, 20. yüzyılın ilk yarısında, biliş ve deneyim kavramları maddi çevre ile birlikte ele alınmaya başlanmıştır. 1970'li yıllardan itibaren ise insanın zihinsel süreçlerinin oluşumunda beden ve çevrenin etkisini merkeze alan 'art-bilişselci' (postcognitivism) yaklaşımlar ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşımlardan hareketle, beden ve sosyal yapının insanın zihinsel süreçleri üzerindeki etkisi, estetik deneyim ve maddi kültür unsurlarına odaklanılarak incelenmeye başlanmıştır. Bu makale, evrimsel estetik temasını maddi kültür kavramı ile birlikte ele alan ilk Türkçe çalışmadır. Makale, estetik duyarlılığın kökenine dair tartışmalardan başlayıp, deneyim ve maddi kültür kavramını bilişsellik ve sosyalite teması ile inceleyen 'Aktör Ağ Kuramı' (Actor-network theory) ile sonlanmaktadır. Makaledeki tartışmaya göre, insan, estetik duyarlılık sayesinde, maddi kültür ürünleri inşa ederek bilişsel kapasitesini ve bilişsel esnekliğini arttırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Estetik Duyarlılık, Maddi Kültür, Bilişsellik, Aktör-Ağ Kuramı, Homo Aestheticus.

Abstract

Within classical attitudes, aesthetic experience can be defined in its simplest form as a phenomenon stemming from the sensations experienced by the subject due to interactions with the environment and its material elements. Evolutionary aesthetics argues that aesthetic sensitivity is crucial for human survival and establishing relationships with the environment. The earliest thoughts on aesthetic experience, which arose almost simultaneously with the advent of modern humans on earth, laid the groundwork for forming primordial religions at a social level. To cope with and adapt to their surroundings, humans enhanced their aesthetic experience by utilising tools, processing materials, decorating their bodies, and building nests. This situation seized the opportunity to create material culture, the primary output of their evolution. The phenomenological approach, which emerged in philosophy from the last quarter of the 19th century onwards, has taken on different dimensions and influenced numerous areas outside philosophy. Phenomenology, focusing on the individual's experience, has placed particular emphasis on the role of the body in generating material culture and aesthetic experience, contributing to the formation and shaping of aesthetic experiences. In the first half of the 20th century, the concepts of cognition and experience began to be explored concerning the material environment. Since the 1970s, 'postcognitivist' approaches have emerged that consider the effects of the body and environment on the formation of human cognitive processes. Based on these approaches, the influences of the body and social structures on human cognitive processes have begun to be examined through the lens of aesthetic experience and elements of material culture. This article represents the first Turkish study addressing the theme of evolutionary aesthetics and material culture. It begins with a discussion on the origin of aesthetic sensitivity. It concludes with the 'Actor-network theory' which explores the concepts of experience and material culture about cognition and sociality. The discussion of the study says humans enhance their cognitive capacity and flexibility by constructing products of material culture through aesthetic sensitivity.

Keywords: Aesthetic Sensitivity, Material Culture, Cognition, Actor-network theory, Homo Aestheticus.

JEL Codes: Z12, Z13.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 18 / 11 / 2024

Accepted: 28 / 05 / 2025

¹Dr. Öğretim Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, Nevşehir, Türkiye, a.nisa.gunduz@gmail.com; ankartal@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6805-6778.

²Dr. Öğretim Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, İstanbul, Türkiye, hbasrik@gmail.com; hasan.basri.kartal@msgsu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1586-9596.

Giriş

Estetik, Yunanca kökenli 'aisthesis' (duyum, algı) kelimesinden türetilmiş bir kavram olup, sanat eserlerinde, doğada ya da günlük yaşamda karşılaşılan nesnelerin ve olayların duyuşsal bakımından değerlendirilmesini konu edinir (Goldman, 2005; Marković, 2012). Estetik deneyimin estetik olabilmesi için öznenin çevreyle etkileşiminde yaşadığı duyumsamadan fazla bir şey olduğunu söylemek gerekir. Estetik deneyim, bireyin, eser ya da durum ile ilişkisinde karşı koyamayacağı ve öznel bir beğeni ve memnuiyet geliştirmesidir. Estetik deneyimin neden estetik olduğuna dair, yani onu diğer duyumsamalardan ayıran şeyin ne olduğuna dair tanım ve çıkarsamalar çeşitlidir (Mitias, 1988; Fenner, 2003).

Estetik deneyim, evrimsel estetik (*evolutionary aesthetics*) kapsamında, canlıların çevreye uyum sağlayabilme ve üreme kapasitelerini artırmak için ortaya koymuş oldukları edimler, duyumsamalar, duygusal etkileşimler sonucu ortaya çıkan ve 'maddi kültür' ile etkin bir etkileşime dayanan bir süreç haline gelmektedir. Maddi kültür ürününün en temel unsurları, Vitruvius'un iyi bir mimarlık ürününün sahip olması gereken özellikler bağlamında formüleştirdiği 'firmitas' (sağlamlık), 'utilitas' (kullanışlılık), 'venustas' (güzellik) kavramları ile ilişkili olarak düşünülebilir (Scranton, 1974; Lefas, 2000; Shangina, 2018). Sağlamlık ilkesi, maddi kültürünün temeli olan maddeyi işleme becerisi ile ilişkili olarak değerlendirilebilir ve bu bağlamda bilişsel arkeoloji ve bilişsel antropolojinin konusudur. İşlevsellik ilkesi, insanın yaşadığı mekânı ihtiyaçları doğrultusunda modelleme becerisi ile ilişkili olup, mekânsal bilişinin evrimleşmesi ile bağlantısı olması bakımından evrimsel psikolojinin konusu olmaktadır. Güzellik ilkesi ise insanın estetik duyarlılığının evrimleşmesi ile ilişkili olması bağlamında evrimsel estetiğin konusu olarak düşünülebilir. Maddi kültür unsurları, mimari eylem ve yuva yapma davranışları etrafında şekillenen, nesilden nesille aktarılırken bazı özelliklerini koruyup bazı özelliklerini değiştiren ürünlerdir. Evrimsel estetiğin, estetik duyumsamayı uyum ve üreme başarısını artırmaya dayalı bir biçimde ele alarak anlamını genişletmesi, estetik duyumsamanın kökeninin ve gelişimsel aşamalarının neler olduğu sorularının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Davies, 2005; Davies, 2012; Consoli, 2014).

İnsanın şempanze ile en yakın ortak atasından farklılaşırken estetik duyumsamasının nasıl evrimleştiği sorusu üzerine yapılan tartışmalarda, maddi kültür ürünleri önemli yer tutar. *Homo gautengensis* ya da *Homo rudolfensis* gibi *Homo habilis*'in yakın türlerinin alet yapabilme kapasiteleri bağlamında ve maddi kültürü işleyebilmek için kullanabildiği yaratıcılık düzeylerinden hareketle (Meyer ve Verrips, 2008; Ihde ve Malafouris, 2019; Langdon, 2023), bu türlerin 'Homo' cinsi içerisinde mi yoksa davranış kalıpları, sosyal etkileşim ve avlanma stratejileri açısından daha yakın özellikler gösterdiği *Australopithecus* cinsi içerisinde mi sınıflandırılmaları gerektiği tartışma konusu olmuştur (Wood, 1993; Wood ve Collard, 1999; Tattersall ve Schwartz, 2009). Paleolitik dönem coğrafyası üzerine araştırmalar, arkaik insan türlerinin beyin kapasiteleri üzerinde yapılan arkeolojik ve paleo-sinirbilimsel çalışmalardan hareketle (Reyes ve Sherwood, 2014; Vyshedskiy, 2019), *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens* türlerinin estetik deneyim, yaratıcılık düzeyleri, mimarlık ediminde bulunma ve mimari üretim yetenekleri arasındaki ilişkileri incelemiştir (Facchini, 2006; Tattersall ve Schwartz, 2009; Meneganzin ve Killin, 2024). Paleoeekolog Scott A. Elias'ın, *Homo erectus* türlerinin taşı şekillendirme biçimlerine ve yaratıcılık kapasitesine dair yorumları önemlidir. Elias, *Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens*'de görülen beden süslemesi ve süs eşyası üretimi üzerine de yorumlar yapmıştır. Çalışmasında, sembolik davranışın ortaya çıkmasında yaratıcılık ve imgelem gibi bilişsel etkinliklerin ve maddi kültür unsurlarının içinde yer aldığı çevresel koşulların önemini ortaya koymaya çalışmıştır. Elias, *Homo erectus*, *Homo neanderthalensis* ve *Homo sapiens* türlerinde, beyin farklı kısımları (frontal ve parietal korteks) arasındaki büyüklükleri ve oransal ilişkileri ele almıştır. Elias, yaratıcılık ile ilişkilendirilen frontal korteksin ve duyumsama ve algı türlerinin birleştirildiği ve diğer bilişsel etkinliklere dönüştürüldüğü alan olarak düşünülen parietal korteksin; insan yaratıcılığının, imgeleminin ve sanatsal üretiminin üzerindeki etkilerinden bahsetmiştir (Elias, 2012).

Homo sapiens, ortaya çıktığı andan itibaren, dünya ile etkileşime girerek çevreden faydalanabilme kapasitesini artırabilmek için belli davranış kalıpları göstermiştir. Bu davranışların ortaya çıkmasını sağlayan bilişsel edimler, hayal gücü, mimari ve tasarım gibi kavramları da kapsamaktadır. Davranışların ortaya çıkmasına olanak sağlayan bilişsel edimler, yeni nesillere giderek yığınlaşan ve sistematikleşen bir biçimde gerek birey ölçeğinde gerekse toplumsal ölçekte aktararak estetik duyumsamanın maddi kültür ürünleri ile korunmasını sağlamıştır (Thornhill, 2003; Paden vd, 2012; Rusch ve Volland, 2013). Bu durum, *Homo sapiens*'in diğer canlılar ile kıyaslandığında, sosyal ölçekteki yaratım, hayal gücü, tasarım ve öngörü gibi ortaya koyduğu bilişsel kapasite göstergeleri aracılığıyla daha hızlı şekilde evrimleştiğini savlayabilir (Chamberlain, 2000; Magro, 2013).

Antropolog ve sanat teorisyeni Ellen Dissanayake, evrimsel açıdan bebek ve anne arasındaki duygusal etkileşimin, çevresel şartlara karşı uyum sağlama yeteneğini arttırdığını savlamıştır (Dissanayake, 1992). Dissanayake'nin çalışmasında, insanın evrimleşme süreci içerisinde, bedenini dikeyleşerek iki ayak üzerinde yürümesinin (bipedalizm), pelvik kaslardaki değişime bağlı olarak büyük beyinli yavru birey doğmasına engel olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple, Dissanayake, beyin gelişiminin doğum sonrası kültürlenme olmadan düşünülemeyeceğini ve bu kültürlenmenin de anne ve bebek arasındaki estetik duyarlılık ile edinildiğini savunmuştur (Dissanayake, 2015). Bebeklikten itibaren, önce anne,

daha sonra maddi unsurların ve bireylerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan insanı, 'estetik insan' (*homo aestheticus*) kavramı ile ifade etmiştir (Dissanayake, 1992; Dissanayake, 2003).

Sosyal sistemin taşıyıcısı, etkileyicisi ve etkileneni olarak insana ait duyarlılığının, estetik deneyim ve maddi kültürün evrimleşmesi ile ilişkili olarak da incelenmesi faydalıdır. Estetik deneyim, insanın evrimsel sürecinde elde ettiği temel edimlerden ve kazanımlardan biridir. İnsanın evrimleşme süreci ile ilgili olarak insanlaşma sürecinin nereden başlatılması gerektiği ve hangi ölçütlerin insanlaşmanın başlangıcı olarak kabul edilebileceği konusu tartışılmalıdır. *Homo Sapiens*'in birçok kaynakta farklı farklı şekillerde alt türleri sınıflandırılmaktadır ve hangi *Homo* cinsine ait türlerin *Homo Sapiens* türünün bir alt türü olarak kabul edileceği ayrı bir tartışma konusudur. Estetik deneyim, bu makalede vurgulandığı yönüyle, *Homo* türlerinin gelişim sürecinde alet kullanma, beden süsleme ve yuva inşa etme pratikleri sayesinde geliştirdiği ve çevresel koşullar ile mücadelesinde başat rol oynayan bir aktördür.

1. Antik Dünya'da 'estetik' kavramı

İnsanoğlu yeryüzündeki macerasına ilk başladığı andan itibaren ontolojik farklılığı nedeniyle, çevresi ile ilgili düşünce üretmiş, kendi evrimsel süreci içerisinde zihni yoluyla çeşitli anlamlandırma çabalarına girmiştir. Antik kültür ve medeniyetlerde estetik olan ile insan arasındaki ilişkiyi inceleyebilmek için, insan ile en yetkin mistik ve metafizik kavram olarak Tanrı kavramının ilişkisine ve bu bağlamda bu ilişki içerisinde estetiğin nasıl konumlandırıldığına bakmak yerinde olacaktır. Antik kültürler içerisinde, Tanrı'nın ve estetiğin konumu ve bu iki kavramın insan ile olan ilişkisinin nasıl kurgulandığı problemi, farklı felsefi yaklaşımların ilkel dini yapıların içerisinde yer almasına neden olmuş, bu bağlamda çeşitli estetik tahayyülleri ortaya konmuştur (Starr, 1991; Johnston, 2004; De Blois vd., 2019).

Antik dinler penceresinden 'estetik'

İlkel dini yaklaşımlar, estetik anlayışları bağlamında, genel olarak animizm, animatizm, animalizm, natürizm, totemizm/fetişizm, dinamizm, Şamanizm, paganizm, panteizm, panenteizm, deizm politeizm, duoteizm ve teizm gibi çeşitli kavramsallaştırmalar ışığında incelenebilmektedir.

Animizm, insanın kendi içsel potansiyelleri aracılığıyla fark ettiği, trans, cinnet, uyku, uyanma, sarhoşluk, ölüm gibi farklı hallerin bütün canlı ve cansız varlıklarda bulunması halidir. Animatizm bu hallerin yansıma alanı olarak sadece estetik ile yetinmez, estetik üstü olayları da insan ekolojisi perspektifinden ele alır. Animalizm insanın bu hallerini, insan hayvan ilişkisinin odak noktasına oturtur. Natürizm ise, insanın karşısına doğayı koyar ve evrendeki her şeyin doğanın fiziksel maddesinin bir bileşeni veya ürünü olduğu savlar (Eldridge, 1996; Papapetros, 2012; Bailey, 2015; Nasir vd., 2019; Chidester, 2021).

Totemizm ya da fetişizm, natürizmin estetik ile insan ile ilişkisi üzerine iddia ettiği 'tanrısal güç misyonunu' belli nesneler (totem-fetiş) üzerine yoğunlaştırır. Dinamizm, estetikteki devingenlik üzerine söz söyler ve estetik yasalılığın formüleleştirilebileceğine dair ilk ümidi verir (Kristensen, 1960; Massey, 2008; Airaksinen, 2024).

Şamanizm, estetik ile insan ilişkisi arasındaki ilişkiyi kontrol edebilme yetkisini, seçilmiş insanların (şamanların) bilgeliğine verir. Totemizm ya da fetişizmde nesne üzerine odaklanan güç, Şamanizm'de öznenin kontrolüne geçmiştir. Paganizm, bu bağlamda Şamanizm'de öznenin bilgeliğine verilen iyi ruh-kötü ruh düalizmini, estetiğin ötesine taşıyarak estetik-ötesi bir metafizik ilke olarak Tanrı ya da Tanrıları inşa eder. Bu bağlamda, Tanrı-insan ilişkisinin merkezine estetik kavramı ve insan ilişkileri yerleştirilir. Bu merkeziliğin Tanrı-insan ilişkisinin tamamını oluşturacak şekilde ele alınışı Panteizmin oluşumuna öncülük eder (Levine, 2002; York, 2003; Blain, 2004; Luhrmann, 2012; Buckareff, 2022). Panenteizm, estetiğe içkin ve aşkın Tanrı'yı merkeze alır. Deizm en yetkin yaratıcı metafizik ilke olarak Tanrı'nın estetik ile ilişkisinin koparılışını ifade eder (Göcke, 2013; Cooper, 2006).

İlk büyük medeniyetlerin oluşumu ile toplumsal yapıyı düzenlemek ve estetik ile kurulan ilişkiyi bir anlamlandırma sistemi içerisinde kurgulamak üzere sistemli dinler ortaya çıkmıştır. Günümüzde de varlığını sürdüren ve kendine özgü kutsal kitapları ve ritüelleri bulunan Hinduizm, varlığını sürdüren sistemli dinlerin en eskilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Yaklaşık olarak M.Ö. 4000'lere kadar geri götürülen Hinduizm, ilkel dinler içerisinde tümel bir ontolojik ilkenin fenomenal bir görüntüsü temeline dayanan bir estetik kavrayışı benimsemiştir. İnsanın hiyerarşik konumunu sistemleştirmek yerine yaşamın döngüselliğini ifadelendiren 'samsara' ve 'karma' anlayışları içerisinde insanı dinamik bir varoluş olarak kurgulamıştır. Tanrı ve estetik ilişkisini örtük bir hiyerarşi içerisinde ele alarak, Panenteizm ve dinamizm sentezi paralelinde bir Tanrı ve estetik ilişkisi inşa etmiştir. Bu sistem içerisinde estetik sonsuz ve döngüsel olarak sürekli yenilenir ve tanrısal ilke bu süreklilik içerisinde estetik yasaları aracılığı ile kendi fenomenal görünümünü yaratarak etkileşime geçer (Mullins, 2016; Lataster ve Bilimoria, 2018).

Antik Dünya'nın en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır Medeniyeti ise estetik kavrayışını ilkel dinlerin kavrayışlarının sentezini oluşturacak şekilde kurgular. Estetik, tanrısal güçlerin etkin faaliyet alanı olarak tasarlanmış, bazı estetik

kanunları içerisinde tanrısallık eklemlenmiş, mistik estetik model matematikselleştirilmeye çalışılmıştır. Bir taraftan da estetik geçici olarak görüldüğü için hiyerarşik yapı içerisinde en aşağıda konumlandırılmıştır. Bu bağlamda estetik özellikle de fanilik yüklenen niteliğinden soyutlanarak idealize edilmesi gereken bir alan olarak konumlandırılmıştır (Frankfort, 1948; Teeter, 2011; Quirke, 2014).

Hinduizm kadar eski tarihlere kadar geri götürülen ve Orta Doğu'da İbrahimi dinlerin ilki olarak kabul edilen Musevilik'te ise estetik insanın hizmetine verilmiş, terbiye edilmesi ve faydalanılması gereken bir yapı olarak sistemleştirilmiştir. Tanrısal aşkınlığın bir uygulama alanı olarak inşa edilen estetik kavrayış, daha sonraki İbrahimi dinlerde estetik anlayışlar üzerinde etkili olmuştur denilebilir. Yahudiliğin estetik kavrayışında, Tevrat kaynaklı 'Halaha' hukuk sisteminin toplum yararına estetiğin korunmasını içeren hükümleri etkili olmuştur. Özellikle 'Mişna' içerisinde toplumun malı sayılan estetik algısına zarar vermemeye, Talmud kökenli gürültü ve çevre kirliliğine dair yasaklar, Yahudi inancının referans aldığı estetik temelli tutumlar olarak görülebilir (Başaran, 2018; Yılmaz, 2021).

Antik Hint, Mezopotamya, Mısır, İran ve Anadolu medeniyetlerinden sonra Girit'te bugünkü Avrupa Medeniyetinin kökeni sayılan Minos ve Miken uygarlıkları ortaya çıkmıştır. Minos ve Miken uygarlıkları üzerinden özellikle Mezopotamya, Anadolu ve Mısır mirası, Antik Yunan dünyasına aktarılmıştır. Dini sistemlerin Antik Yunan'a aktarılmasıyla birlikte bu sistemlerin Tanrı anlayışları, mitsel estetik kavrayışları, insan-estetik-Tanrı ilişkilerini tanımlayış biçimleri de Grek Medeniyeti'ne aktarılmıştır ve aktarılan bu miras Yunan Mitolojisinin oluşumunu sağlamıştır. Her estetik olayını mitsel bir perspektifte ele alan Yunan Mitolojisi, estetikteki dinamizmi Tanrılar ya da mitsel varlıkların arasındaki ilişkiler ile açıklama yolunu tutmuştur (Nilsson, 1971; Warburton, 2014; Dietrich, 2016). Homeros'un derlemeler yoluyla oluşturduğu ve Yunan Mitolojisine kaynaklık eden İlyada ve Odyssea destanları, estetiği mitolojik karakterlerden sıyrarak inceleyen Presokratik filozofların estetik kavrayışları üzerinde etkili olmuştur (Shakeshaft, 2019).

Antik felsefede 'estetik'

İlk filozof olarak kabul edilen Thales (M.Ö. 624-546) estetikteki içsel yasalılık yerine ilgisini estetiğin ilk kökeninin ne olduğu problemine yöneltmiştir. Thales ile birlikte estetiğin aklılaştırılması ve bu bağlamda sistemleştirilmesinin önü açılmıştır (Finkelberg, 2017). Presokratik felsefe (M.Ö. 7.-5. yüzyıl) genel olarak estetiğin kaynağı ve matematiksel olarak nasıl modellenilebileceği problemleri üzerine ilgisini odaklamış, bu problemleri ele alış ve açıklayış biçimleri açısından da çok farklı ekollerin oluşumuna öncülük etmişlerdir (McKirahan, 2003; Osborne, 2004; Cherniss, 2016).

Thales'in de mensubu bulunduğu Milet okulunun bir başka temsilcisi Anaksimandros, Thales'in aksine, estetiğin temeline varlığın kökeninde olduğu gibi tanımlanamaz, sınırsız ve sıfatsız bir maddesellik yerleştirmiştir. Aynı okula mensup Anaksimenes ise estetiğin kökenini hava üzerine temellendirmiş, havanın farklılaşarak ve dönüşerek estetik unsurlarını meydana getirdiğini savunmuştur (Kahn, 1960; Hölscher, 2016).

Presokratik felsefe geleneği içerisinde ilgisini mistik bir matematik sistemi üzerine yoğunlaştıran Pisagor Okulu, estetiğin matematiksel modelinin formüllerini aramış, bu bağlamda ilahi/mistik iletişimin dili olarak matematiğin sırlarını çözme gayreti içerisinde girmiştir. Okulun kurucusu ve en bilinen mensubu Pisagor (M.Ö. 582-496), estetikte sayılar üzerine kurulmuş mükemmel bir uyum olduğunu ileri sürmüş, bu uyumu incelemiş ve bu uyuma uygun yaşam ile insanın mutluluğa erebileceğini ileri sürmüştür. Pisagor'un bu yaklaşımı, Filolaos (M.Ö. 470-380), Alkmaion (yaklaşık M.Ö. 5. Yüzyıl) ve Arhitas (M.Ö. 428-347) gibi filozoflar tarafından daha da geliştirilmiştir (Riedweg, 2008; Zhmud, 2013).

Bir başka okul olan Efes Okulu estetikteki dinamizmin sürekliliği problemine odaklanmıştır. Okulun önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilen Herakleitos (M.Ö. 535-475), estetikte her şeyin aralıksız bir değişim ve döngü içerisinde bulunduğunu ileri sürmüş, estetiği oluşturucu unsur olarak ateşi kabul etmiştir (Finkelberg, 2017). İtalya'nın bugünkü Velia şehri çevresinde kurulan Elea Okulu da estetikteki gerçeklik ve değişim problemine odaklanmış, birlik öğretisini sistemleştirmişlerdir. Okulun mensuplarından Ksenofanes (M.Ö. 570-470), estetikteki etkin fail olarak Tanrısal düşünceyi kabul ederken, sonsuz birlik yaklaşımını Tanrı üzerine temellendirmiştir. Elealı Zenon (M.Ö. 490-430) estetikte değişim iddiasının çelişkili olduğunu ileri sürmüş, bu iddialarını temellendirmek için çeşitli paradokslar ortaya atmıştır (Pier, 2011; Palmer, 2015).

Bugün İtalya'nın güneyinde yer alan Sicilya merkezli olarak Anaksagoras (M.Ö. 500-429), Empedokles (M.Ö. 490-430) gibi filozoflar tarafından kurulan Çoğulcu Okul olarak adlandırılan felsefe okulu ise estetikte tekil bir ilk neden (*arkhe*) aramak yerine estetiğin kökenine dair çoğul dinamik etkileşim sorgulamalarını tercih etmiştir (Mourelatos, 1999; Sisko, 2003). Empedokles, ilk maddenin yani cevherin çoğul ve değişmez olduğunu ileri sürmüş, '*arkhe*' sorununu ateş, toprak, su ve hava üzerine temellendirmiş, estetikteki dinamizmi, özellikle güç ve itki kuvvetlerini sevgi ve çekişme üzerine inşa etmiştir. Anaksagoras, '*arkhe*'nin değişmezliğini savunmuş, tanrısal nedeni ya da akli, estetikteki dinamizmin kaynağı olarak kabul etmiştir (Mourelatos, 1999; Curd, 2002; Sisko, 2013).

Diğer okullar içinde materyalist bir yaklaşımı benimseyen atomcu okul, estetikteki '*arkhe*' problemini sayısız sayıda, bölünmez, nitelik ve biçim olarak birbirinden farklı olarak kabul edilebilen atom fikri ile ilişkili olarak inşa etmişler ve

estetikteki dinamizmi sonsuz boşlukta devinerek çarpışarak birleşen atomların hareketliliği ile açıklamaya çalışmışlardır. Okulun önemli isimleri arasında Leukippos (yaklaşık M.Ö. 5. yüzyıl) ve öğrencisi Demokritos (M.Ö. 460-370)'u saymak mümkündür (Pullman, 2001; Cerri, 2016).

Bu okulların dışında presokratik düşünce içerisinde okulların ortaya koyduğu sistemleri eklektik bir biçimde sentezleyen Diyojen, Ferekidis ve Hippias gibi düşünürler de bulunmaktadır. Estetik anlayışlarını insandan bağımsız bir metafizik ya da mistik problem olarak ele alan bu okulların aksine, estetiğe ait bilgilerin kaynağı olarak insanı felsefi sistemlerinin merkezine yerleştiren Sofistler (M.Ö. 5. yüzyıl), insana ait bilgideki görecelik problemi bağlamında estetiğe ait sistemleştirme çabaların da göreceliğinin altını çizmişlerdir (Stanton, 1973; Gibert, 2003; Leigh, 2009).

Antik Yunan'da Sokrates öncesi estetik felsefesinin yaklaşımlarından farklı olarak aynı yüzyıl içerisinde Doğu'da ortaya çıkan Zerdüştlük, Taoizm, Konfüçyüsçülük, Budizm, Jainizm gibi felsefi ve dini yaşam öğretileri de estetik ile ilgili çeşitli tasavvurlar ortaya koymuşlardır. Zerdüştlük, estetikteki dinamizmi Empedokles'in sevgi/nefret düalizmine benzer bir şekilde ışık/karanlık düalizmi çerçevesinde kurgulamış, estetikte sürekli bir dinamizm olduğunu ileri sürerek Herakleitos'u etkilemiş, insanı estetikteki iyiliğin koruyucusu konumuna yerleştirmiştir denilebilir (Stausberg, 2004; Vasunia, 2007).

Taoizm estetiği düalist bir yaklaşımla incelemiş, ancak estetik ile insan ilişkisini birbirinin tamamlayıcısı olarak ele almıştır. Estetikteki ekosistem içerisinde sürekli bir diyalektik ilişkinin bulunduğunu ve bu diyalektiğinin bütüncül bir sentezi oluşturduğunu ileri süren Lao Tzu (M.Ö. 571-531), estetiği dişil ve negatif, insanı eril ve pozitif olarak konumlandırmıştır (Chang, 2011). Budizm'in kurucusu Siddhartha Gautama (M.Ö. 563-483), estetik ile bütünleşme yolu ile mutluluğun elde edileceğini ileri sürmüş, bu iletişimi sağlamak için çeşitli meditasyon yöntemleri üretmiş, egodan vazgeçilerek estetik ile bütünleşmenin gerekliliğinin altını çizmiştir (Hsu, 2016; Nance, 2022).

Lao Tzu'dan 20 yıl sonra Çin'de, Konfüçyüsçülük'ün kurucusu Konfüçyüs (M.Ö. 551-479), doğu dinlerinde ve öğretilerindeki insan-estetik bütünlüğü anlayışını benimsemiş, estetikte içkin olarak bulunan hümanizme göre yaşamının yollarını aramıştır. İnsanı özgün kılacak şeyin estetiğe saygı olduğunu ileri sürmüş, insanın yeryüzüne atılması ve yeryüzünü yurt edinışı ile insanın kendi evi ile kurduğu ilişkilerin analogik analizlerini yapmıştır (Sommer, 2014).

Jainizm, estetik anlayış sayesinde canlıların eşit olduğunu, ruhi özgürleşme için estetik ile bütünleşik, saygılı ve uyumlu bir biçimde eyleme başvurma gerekliliğinin altını çizmiştir (Jain, 2009; Huntington ve Huntington, 2014).

Doğu'da ortaya çıkan dini yaklaşımlara paralel olarak, Antik Yunan'da Sokrates (M.Ö. 469-399) ile birlikte ilk sistem kurucu filozoflar olarak kabul edilen Plato ve Aristoteles estetiği kendi felsefi yaklaşımları doğrultusunda sistemleştirerek incelemişler ve estetiğin bilimleştirilmesi yolundaki ilk çabaları ortaya koymuşlardır. Plato (M.Ö. 427-347) genel olarak felsefesini, bilginin imkânı ve kesinliği, idealar evreni ile görünen dünya ilişkisi, ruhun ölümsüzlüğü ve estetiğin problemleri üzerine odaklanarak inşa etmiştir. Estetik deneyimin, bilgi ve ahlak üzerindeki olumsuz etkilerini öne süren Plato, matematik ve geometri yolu ile estetiğin idealize edilmesinin yollarını sorgulamıştır (Partee, 1971; Hall, 1990; Leszl, 2004). Öğrencisi Aristoteles (M.Ö. 384-322), Plato düşüncesinde gölge konumuna itilen estetik anlayışına karşı çıkmış, estetik ölçütleri tragedya üzerinden tartışmıştır. Aristoteles, estetiğe ait nedensellik yasalarının yapısına nüfuz edebilmenin yolunu mantıksal çıkarım yöntemi üzerine temellendirmiştir (Gallop, 2003). Madde (estetikte varlıkların dış yapısı) ve form (estetikte varlıkların içsel potansiyelleri) olarak adlandırdığı ikili sistem içerisinde estetik yasaların dinamizminin diyalektiğini çözmüş, estetikte her şeyin etken ve erekliliği çerçevesinde açıklanabileceğini ileri sürmüştür (Janko, 1987; Ackrill, 1997; Gallop, 2003).

M.Ö. 370-301 yılları arasında yaşadığı düşünülen Taoist düşünürü Zhuangzi (Chuang Tzu), türlerin farklılaşan estetik koşullarına uyum sağladıklarını ileri sürmüş, Taoizmin dinamik estetik görüşünü evrim kuramına benzer bir sistem çerçevesinde inşa ettiği yaklaşımına uygulamıştır (Small, 2013; Cotesta, 2021).

Makedonyalı Büyük İskender'in (M.Ö. 356-324) Doğu seferleri ile birlikte doğu bilgeliğinin batıya aktarılması ile birlikte ortaya çıkan Helenistik felsefe, genel olarak presokratik felsefe geleneği ile sistem düşünürlerinin (Sokrates, Plato, Aristoteles) takipçilerinin ve bu felsefi okulları eklektik bir biçimde sentezleyen yaklaşımların devam ettiği bir felsefe geleneğini oluşturur ve Aristoteles sonrasında başlayıp, M.S. 2. yüzyılda Yeni-Plâtonculuğun ortaya çıkışına kadarki dönemi kapsar (Brunschwig ve Sedley, 2003; Lloyd, 1990; Algra, 2017). Bu dönem etkisi devam eden okullar arasında (Yeni) Pisagorculuk, Sofizm, Plâtonizm, Peripatetik Okul (Aristotelesçilik), Helenistik Yahudilik gibi farklı düşünce ekollerini saymak mümkündür. Ancak bu okullar önceki okulların bir devamı niteliğinde olduğu için ve halefi bulundukları okullardan çok fazla farklılaşan bir estetik düşüncesi ortaya koymadıkları için burada değinilmeyecektir. Bunun yerine Helenistik dönemle birlikte yeni ortaya çıkan Kirene Okulu, Kinizm, Septisizm, Epikürcülük ve Stoacılık işlenmiştir.

Bu okulların önceki okullardan farklı olarak-Sofistler hariç-estetik kavrayışlarının temelinde etik yaklaşımları nasıl kurguladıkları problemi yatmaktadır. Estetik, mantıksal, mistik ya da matematiksel bir yapı içerisinde kurgulanmaz. Sözelimi Kirene Okulu, hazcılık ile ilişkilendirdiği etik üzerinden estetiği insanın hazlarını sağlaması gereken bir kaynak olarak ele almıştır (Tsouna, 1998; Tsouna, 2016). Kinizm akımı ise insanın estetiğe geri dönmesi gerektiğini, bu

bağlamda sosyalleşmenin bir ürünü olan toplumsal yapıdan ve bireysel hazlardan vazgeçilmesi gerektiğini savlamıştır (Williamson, 2006; Allen, 2020). İnsan ahlakı ile estetikteki nedensellik yasaları arasındaki ilişkinin temelini uyum üzerinde inşa ederek insanın mutluluk kaynağı olarak bu uyumu ileri süren Stoacılar ve Epikürcüler ise, Tanrı-estetik ilişkisini de kurgulamışlardır. Stoacılar, bu nedensellik yasalarının kaynağını Tanrı ile ilişkilendirirken (McMahon, 2011), Epikürcüler, Tanrıyı estetik ile ilgisiz bir şekilde ele almışlar ve daha materyalist bir yaklaşımı benimsemişlerdir (Wilson, 2008). Septikler ise estetiği bilginin konusu olması bağlamında ele almışlar, insan estetik ilişkisini içinden çıkılmaz, muğlak bir konumda bırakarak estetiğin modellenmesini eleştirmişlerdir (Long, 1986).

2. *Homo Aestheticus*'ta Maddi Kültür

Homo Aestheticus, insanın, biyolojik ve bilişsel doğasının temel bir parçası olarak, estetik deneyimi var eden, algılayan ve yorumlayan varlık olduğu fikrini ifade eden bir kavramdır. Dissanayake (1992), estetik deneyimin insan evriminde başat bir rol oynadığını, yapılı çevre ve mimari temelli incelenilecek maddi kültür unsurları sayesinde topluma yayıldığını ve sosyalleştğini savunur. Maddi kültür, insan türünü diğer canlılardan ayıran en önemli olgulardandır. 20. yüzyıl sonrası antropologların maddi kültüre duydukları ilgi yeni bir soluk kazanmış, maddi kültür kavramı; kültür, mekân ve mimari ile ilişkisel bir düzlemde ele alınmıştır. Estetik kavramının maddi kültür ile ilişkine dair tartışmalarda, insana ait yapılı çevrenin estetik yönünden incelenmesi öncelenmektedir.

Mimarlık; estetik, maddi kültür ve yapılı çevre ilişkisini yorumlamaya izin veren önemli bir araçtır. Norberg-Schulz'a göre; mimari mekân, algıların ve düşüncelerin bir yönü olmaktan çok insanın varoluşunun bir yönüdür ve insanın varoluşsal mekânının somutlaştırılmış halidir. Mimari, insanın hayallerini maddi kültür üzerinden somutlaştırarak var eder (Norberg-Schulz, 1968; Norberg-Schulz, 2019).

Arkeolog Vere Gordon Childe, maddi kültürü, insanın kullandığı üretim araçları ve yapı kalıntılarına göre sınıflamayı tavsiye etmektedir (Childe, 2004). Antropolog Clifford James Geertz ise, maddi kültürü, o kültürün mensuplarınca ortak olarak paylaşılan simge ve anlamlardan ibaret bir sistem olarak görmektedir (Schneider, 1987; Sewell, 1997). İnsan, estetik seçim ve uyarlanma süreçlerinin etkisi altında biyolojik değişime uğramış, ancak evriminde asıl sıçramayı, kendisinin ürettiği bir takım araç ve gereçler ve yapılı çevre yoluyla yapmıştır. Etnolog ve mimari antropolog Nold Egenter, insan evrimleşmesine dair savların insanın maddi kültür elemanlarını kullanması ile başlatılması gerektiğini ima etmiştir. Egenter'e göre insanın bilişsel ve bedensel evrimi maddi kültür aracılığı ile gerçekleştirmiştir (Egenter, 1994; Egenter, 2004).

Mimar Amos Rapoport, maddi kültürün estetik kavramı ile ilişkisini incelerken, anlam boyutunu ele alır ve insana ait yapılı çevreyi, estetik duyumsama ve maddi kültürün ortak bir kültür havzası olarak açıklar. Rapoport'a göre, insanın biyososyal, psikolojik ve kültürel özellikleri, yapılı çevrenin (ilaveten estetik ve tasarımın) özelliklerini etkilemektedir (Rapoport, 1990; Rapoport, 2013). Rapoport'a göre maddi kültür, insan davranışları ve karşılıklı ilişkilerinin dönüşlü olarak kullanıldığı, sabit ve yarı sabit unsurlar içeren bir yapı olarak görülebilir. Maddi kültür, estetik duyumsama sayesinde; mekânın, zamanın, anlamın ve iletişimin örgütlenmesi olarak kavramsallaştırılabilirler (Rapoport, 1985; Rapoport, 2000; Rapoport, 2002).

Estetik duyumsama evrimleşmesinin durağan bir yapısının olmadığı ve maddi kültür çevresinde yer alan fiziksel, çevresel ve sosyal oluşumların etkisiyle diyalektik ve dinamik bir ilişkisi çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır (Marković, 2012). Estetik duyumsama evrimleşme örüntüsünün akışını etkileyen çözümlerin yapısını, insanın eylemliliği ve maddi kültür örüntüleri belirler. İnsangiller içerisinde yuva yapma davranışı maddi kültür içerisinde en yaygın görülen davranış biçimlerindedir ve çevresel sorunlarla baş etme, çözüm üretme ve çevredeki maddeleri yetkin bir biçimde işleme gibi çeşitli karmaşık edimleri içermektedir.

'Eserleştirme' kavramı neden önemli?

Evrimsel estetikçiler ilk insansılardan itibaren estetik duyumsamanın kökenini anne ve yavru arasındaki duygusal alışveriş ile ilişkilendirmişlerdir. Annenin duygusal ifadesindeki farklılaşmalara uygun olarak ses tonundaki ve yüz ifadesindeki değişimler ile bebeğe verilen farklı duygulanımlar sonucu, estetik duyumsamanın oluşmaya başladığını ileri sürmüşler, bu duygusal etkileşim sonucu bebeğin empati yeteneğinin arttığını savlamışlardır (Wohlwill, 1976; Carlson, 2005; Brady & Prior, 2020). Bu husus, evrimsel estetiğin önemli kavramlarından biri olan 'eserleştirme' (*artification*) kavramının gelişiminde temel çıkış noktası olmuştur (Dissanayake, 2018).

Yaratım ve tasarım, dünya ile etkileşim sürecini dolayısı ile estetik duyarlılığı etkiler. Bu durum, bir amaçlılık ve imkanların uygunluğu ile ilişkili olarak, hayal gücü çerçevesinde dünyayı şekillendirme imkânı sunan, tekrarlanan ve anlam yüklenen davranış örüntülerinin açığa çıkmasına olanak sağlamaktadır. Benzer edimleri ortaya koyabilmek adına bir araya gelen bireyler, insan kültürünün temelinde yer alan örüntülerini 'eserleştirme' ile ortaya çıkarırlar (Shapiro,

2019). Bu bağlamda maddi kültür, sosyal sistemin örüntülerini biçimlendiren insan davranışlarının bilgi ve anlam olarak kodlanması olarak tanımlanabilir (Leddy, 2012; Shapiro, 2019). 'Eserleştirme', insanların sosyal olarak yaşayabilmesinin tutarlılığını sağlar ve insanının yaşam deneyimine dair bilinçliliğinin bir gereği olarak anlam arayışına bir arka plan sunar. Kültürel çerçeveye bağlı kalınarak ortaya konan ve evrimleşen davranış kalıpları, sosyal hiyerarşi ve ilişki türleri de 'eserleştirme'yi önemli ölçüde etkilemiştir.

Estetik yargıların kümülatif bir ifadesi olarak kurgulanabilecek 'eserleştirme', kendi erekselliği içinde açıklanamayacak, tekrarlanamaz, farklılaşmış ve orijinal bir biçimde ortaya konulan sanat ürünü ve mimari ile yakından ilgilidir. Estetiğin; mimari, sanat ve yaratım içinde deneysel bir bağlamda ele alınamayacağı açıktır. Estetik, deneyim sahibinin 'eserleştirme' sayesinde aktif olarak kazandığı efektif bilişi tanımlayabilir. Sanatın üretim-tüketim şeması içerisine indirgenmesine dayalı yargılamalarda asla bulunamayacağı, insanın evrimsel gelişimi içinde bedensel ve bilişsel olarak varlığını inşa ettiği süreç estetiği geliştirmiştir. Bilgi taşıyıcısı, üreticisi ve tüketicisi insan, estetik deneyiminin temel niteliklerini maddi kültür transferi ve 'eserleştirme' üzerinden gerçekleştirmiştir.

Ossi Naukkarinen'e göre 'eserleştirme' kavramına dair bakış açısı, geleneksel maddi kültür biçimlerinin içinde kabul edilmeyen maddi kültür ürünlerinin de kabul edilmesi için yeni bir düşünme ve eyleme biçimi önermektedir (Naukkarinen, 2012; Naukkarinen, 2013). Dissanayake, 'eserleşme hipotezi'nde (*artification hypothesis*), estetiğin ve mimarlığın, sembolizm ve sözel iletişim öncesindeki bütün kültürlerde bulunabilecek, katılımcı ve duygusal yönüne vurgu yaparak, önemli bir arka plan sunacağını varsaymıştır (Dissanayake, 2017). Dissanayake, bu hipotezin, insanın duygusal, davranışsal ve bilişsel evrimleşmesi bağlamında, estetik ve mimarlık ilişkisini anlayabilmek adına önemli katkılar sağlayabileceğini ileri sürmüştür (Dissanayake, 2018).

Dissanayake'ye göre bebek ve anne arasındaki duygusal etkileşim, bebeğin motor becerilerinin gelişmesi ile maddi çevreye taşınır. Öznenin maddi çevre içerisindeki diğer bireyler ve maddi unsurlar ile duygusal etkileşime girmesi sonucu farklı davranış biçimlerine, mimarlık eserlerine ve maddi kültür unsurlarına dönüşür. Anne ve bebek arasındaki duygusal etkileşimin bireyin gelişimiyle paralel olarak artması ile birlikte bilişsel, bedensel, davranışsal, mekânsal vb. çeşitli boyutlar kazanması; mimari, müzik, oyun, dini ritüel gibi insan yaşamına ait çeşitli deneyim biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Bu deneyim biçimleri, bireyin sadece duygusal gelişimine değil aynı zamanda estetik deneyiminin evrimleşmesine de katkıda bulunarak bilişsel kapasitesini artırmaktadır (Dissanayake, 1999; Dissanayake, 1992; Dissanayake, 2021).

Maddi kültürün biliş ile etkileşiminin, bilincin farklı boyutlarını ortaya çıkarması bağlamında katkısına dair yaklaşımlar, estetiğin özellikle evrimsel estetiğin, 'art-bilişselcilik' (*postcognitivism*) çerçevesinde ele alınmasına neden olmuştur. Bilişsel ve duygusal gelişim ve evrimleşme üzerinde estetik duyumsamanın katkısı, bilişsel arkeoloji içerisinde daha derinlemesine incelenmeye başlamıştır.

3. Bilişselcilik ötesinde estetik deneyim ve maddi kültür

Fenomenolojik yaklaşım, farklı filozofların eleştirisi ve katkılarıyla, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren felsefe dışındaki birçok alanı da etkilemiştir (Moran, 2002). Bireyin deneyimini merkeze alan fenomenoloji, bu deneyimin oluşumuna ve şekillenmesine katkıda bulunan estetik deneyimi ve maddi kültürün etkisini incelemiştir (Dufrenne, 1973; Crowell, 2010; Figal, 2015). Bedenin yanında, çevrenin ve çevrede yer alan diğer birey ve nesnelerin de estetik deneyim üzerindeki katkısı incelenmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan, çevresel psikolojinin; davranışları, ortaya çıktıkları çevre ile bütüncül olarak ele alan tutumu, maddi çevre ve estetik deneyim arasındaki ilişkinin incelenmesine önemli katkılar sunmuştur (Hayes, 1978; Garnham, 2019; Destéfano, 2021).

1940'li yıllarda bilginin akışının matematiksel olarak modellenmesi ve 1950'li yıllarda ortaya çıkan matematiksel modeller, insanın bilişsel etkinliği sonucu ortaya çıkan bilgi işleme süreçlerini, 'bilişselcilik' (*cognitivism*) adı altında incelemiştir (Clark, 2018; Garnham, 2019). 1970'lerden itibaren, insanın zihinsel etkinliğini bilgisayar metaforundan hareketle; özerk, beyin merkezli işlemsel süreçler olarak ele alan 'bilişselcilik' yaklaşımı eleştirilmeye başlanmıştır. 1980'li yıllarda özellikle Maurice Merleau-Ponty ve Martin Heidegger gibi düşünürlerin etkisiyle birlikte, beden ve çevrenin insanın bilişsel etkinliği üzerindeki etkilerini ele alan 'art-bilişselcilik' merkezli yaklaşımlar doğmuştur (Potter, 2000; Sinnerbrink, 2019; Heras-Escribano, 2021). 'Art-bilişselcilik', çevrenin, bedenin, sosyal yapının ve maddi kültürün biliş üzerindeki etkilerini inceleyen yaklaşımların genel adıdır (Te Molder, 2015; Wallace et al., 2015).

Maddi kültürün insanın zihinsel süreçleri üzerindeki etkisi ele alınırken, 'art-bilişselcilik' temelli yaklaşımlar, 'bilişselcilik' yaklaşımının aksine, fenomenolojinin de etkisiyle bilişsel süreçleri ortaya çıktıkları çevresel, maddi ve sosyal ortamından ayırmadan bütüncül olarak ele almaktadır (Wallace vd., 2015; Heras-Escribano, 2021; Alessandrini vd., 2024). 'Art-bilişselcilik' temelli bakış açılarının ortaya çıkışındaki en önemli nedenlerden biri, insanın zihinsel evrimleşmesinin

bedensel, maddi çevresel ve sosyal boyutlarının yadsınamaz olduğu gerçeğinin diğer disiplinlerden gelen katkılarla ortaya çıkmış olmasıdır.

Maddi kültürün bilişsel açıdan ele alınması ve zihni kendi içerisinde özerk bir beyin etkinliği olarak ele alan yaklaşımların biliş kavramlarını açıklamakta yetersiz kalışı, bilişin oluşumu üzerinde beden ve çevresel unsurların etkisini inceleyen 'art-bilişselci' bakış açılarını doğurmuştur. Bu durum, maddi kültür ile insanın bilişsel evrimleşmesi arasındaki ilişkiyi ele alan bilişsel arkeoloji merkezli tartışmaları ortaya çıkarmıştır (Davidson, 2010; Bruner vd., 2018).

Bilişsel arkeoloji çerçevesinde insanın ürettiği kültürel ve bilişsel ürünler (nişler), yapılan kazılar sonucu bulunun kalıntı ve fosil parçaları üzerinden incelenmeye çalışılmıştır (Flannery ve Marcus, 1998; Coolidge ve Wynn, 2016; Currie ve Killin, 2019). Bilişsel arkeoloji, zihnin evrimleşmesinde çevresel unsurların rolünü incelerken, insanın bilişsel evrimleşmesine dair modeller üretir. Maddi kültür kalıntılarından hareketle maddi kültür ve biliş arasındaki karşılıklı ilişkiyi farklı boyutları ile ele alır. İnsanın, alet yapabilme, maddeyle ilişki kurma ve maddeyi işleyebilme becerisine dair maddi kültür bulgularını inceler (Currie ve Killin, 2019). Bilişsel arkeoloji, insanın maddi kültürü işleyerek motor yeteneklerini geliştirmesi sonucu, sosyal ilişki kurma kapasitesini arttırdığını söylemektedir (Coolidge ve Wynn, 2016). Sosyal ilişki boyutlarının zaman içerisinde evrimleşmesi ile insanın sosyal etkileşim kapasitesi artmıştır. Bu durum, estetik deneyim ve maddi kültürün semboller üretebilme becerisi ile mimarlık gibi farklı kültürel biçimler içerisinde gelecek nesillere aktarılmasını sağlamış ve oluşan kültürel miras, bilişsel kapasite ve evrimleşme üzerinde etki sahibi olmuştur.

90'lı yıllarda genetik alanındaki gelişmeler sonucu insan fosillerine ait kalıntıların incelenmesi ve insan türlerinin Afrika'dan dağılan tek bir kök atadan geldiği hipotezinin (*Out of Africa hypothesis*) ortaya atılması önemli olmuştur (Davidson, 2010; Hoffmann, 2016). Bu hipotez aracılığıyla insanın yeryüzündeki göç süreçlerinin incelenmesi bilişsel arkeolojideki modellerde tartışılmıştır (Ashraf ve Galor, 2013). Dünyanın farklı bölgelerinde bulunan maddi kültüre ait kalıntıların göç ve köken bağlamında kronolojik olarak incelenmesi, insanın bilişsel evrimleşmesinin daha doğru teoriler ile ele alınmasına olanak sağlamıştır.

Madde Bağlantı Kuramı (*Material Engagement Theory*), temel olarak arkeolojik maddi kültür kalıntılarını, insanın bilişsel etkinliklerine ve davranış kalıplarına ait izlerin incelenebileceği bir zemin olarak ele alır (Malafouris, 2019; Gallagher ve Ransom, 2016; March, 2019). Kuramın ortaya çıkışı, maddi kültürün, göstergebilim ile ilişkili olarak sosyal gerçekliğin bir uzantısı olarak ele alınması yararlılığından bahseden 'Aktör-Ağ Kuramı' (*Actor-network theory*) ile ilişkilidir (Callon ve Blackwell, 2001; Latour, 2007). Başta Lambros Malafouris gibi arkeologlar, bilişsel etkinlik ve maddi kültür dinamiklerini incelemek, beden-maddi çevre ve biliş ilişkilerini bütüncül olarak ele alabilmek gibi amaçlarla, 'Madde Bağlantı Kuramı'nı ortaya koymuşlardır (Malafouris, 2016; Renfrew, 2004).

Madde Bağlantı Kuramı, insanın kültürel üretimleri, sosyal örgütlenme ve ilişki kurma biçimleri ve biliş evrimleşmesi arasındaki ilişkiye odaklanır (Malafouris, 2013; March, 2019). Bilişsel arkeoloji içerisinde, bilişin maddeyle ve maddi kültürle ilişkisinin kültür ortamından nasıl etkilendiğini sorunsallaştıran 'Madde Bağlantı Kuramı', 1990'lı yılların önemli kuramlarındandır. Madde Bağlantı Kuramı perspektifi, insan türünün kendi üretimi olan maddesel çevre ve mimarlık ürünleri ile kurduğu ilişkinin incelenmesine önemli katkılar sunmaktadır (Ihde ve Malafouris, 2019; Iliopoulos, 2019).

Aktör-Ağ Kuramı, Bruno Latour ve Michel Callon tarafından 1980'li yıllarda ortaya konulmuş olup, sosyal örgütlenme içerisinde insanın nesnelerle kurduğu etkileşim sonucu ortaya çıkan bilgi akışının göstergebilim açısından incelenmesine odaklanmaktadır (Callon, 1999; Latour, 2007). Kuram, maddi kültür unsurlarını bilişsel etkinliğin oluşumunu hazırlayan temel olarak ele almasıyla, hâkim yaklaşım olan insan-merkezci yaklaşımlara eleştirel bir çerçeve sunarak varoluşsal ve maddesel bağlantıyı önclemiştir.

Aktör-Ağ Kuramı ve bu kurama paralel doğrultuda ortaya konmuş çalışmalar, estetik deneyim ve maddi kültür çalışmalarını etkilemiş, maddi kültür çalışmaları sosyal ve bilişsel bağlamından koparılmadan incelenmeye başlanmıştır. Bilişsel arkeoloji, kültürün sembolik ve karmaşık unsurlarını maddi kültürün evrimleşmesi ile paralel olarak yorumlamaktadır. Bu bağlam, insanın maddi kültürünün en temel unsurlarından biri olan mimarlık ediminin, insanın bilişsel evrimleşmesinin temelinde yer aldığı tezini örtük olarak ortaya koymaktadır. Bilişsel arkeolojide alet kalıntılarının yanında ilk insan ve insansılara ait yuva kalıntılarının da incelenmesi insanlık tarihinde mimarlığın bilişsel ve kültürel evrimleşme üzerindeki etkisini açığa çıkarma potansiyelini vurgulamaktadır (Sutton ve Hodder, 2020; Arbib vd., 2023).

4. Tartışma

Batı merkezli tarihyografi içerisinde; Antik Çağ felsefesinin estetik anlayışı, Orta çağ felsefesinde yerini Tanrı ve din anlayışına bırakmıştır. Rönesans, Reform ve coğrafi keşiflerle birlikte, 16. Yüzyılda Hristiyanlık teolojisine, Antik Yunan kozmolojisine ve estetik anlayışına dayalı dünya tahayyülünde paradigmatik çözümler ve dönüşümler yaşanmıştır. Rönesans ile birlikte yükselen, insan merkezli hümanistik evren anlayışı ve bu mantalitenin bir ürünü olan yeni arayışlar,

estetik temel alan ve insan aklının estetik yorumlama ve yaratma potansiyeline vurgu yapan felsefelerin oluşumuna öncülük etmiştir.

19. yüzyıl sonrası, sanat, antropoloji ve mimarlık temelli çalışmalar, işlevsel ve teknik ilkeler bağlamında insan ve mekân ilişkisini ele almakla birlikte; mimari, sosyal ve kültürel olarak estetik deneyimi yaratan unsurları araştıran fikirleri ortaya atmışlardır. Bu yaklaşımlarda, insan davranışının mekânsal boyutları ve maddi kültür unsurları ile ilişkisi öncelenmiştir. Maddi kültür bağlamında estetik deneyim, üretme, çoğaltma, yetiştirme kavramları ile ilişkilidir. Klasik yaklaşımlara göre, bireyin çevresi ve içindeki maddi unsurlarla etkileşiminden duyduğu his, beğeni, tavır ya da davranış olarak tanımlanan estetik deneyim, evrimsel estetik çerçevesinde canlıların çevrelerine uyum sağlamak ve üreme kapasitelerini artırmak için girdikleri eylemler, duyumlar ve duygusal etkileşimlerden kaynaklanan bir sürece dönüşür. Bu süreç, maddi kültürle aktif etkileşime dayanır.

'*Homo Aestheticus*', estetik deneyim yoluyla yaratan, takdir eden ve anlam arayan insan olarak tanımlanabilir. Terimin en etkili savı, sanatın ve estetik davranışın insan gelişiminin bir parçası olarak evrimleştiğini, erken toplumlarda toplumsal uyumu ve anlamı teşvik etmeye yardımcı olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısına göre, evrimsel açıdan çevresel şartlara karşı uyum sağlama yeteneği, insan bedeninin dikeyleşerek iki ayak üzerinde yürümesi, beyin hacminin gelişimi, doğum sonrası kültürlenme ve estetik duyarlılık ile yakından ilişkilidir.

Evrimsel estetiğin önemli kavramlarından olan 'eserleştirme' hipotezi, estetiğin, sembolizm ve sözel iletişim öncesindeki bütün kültürlerde bulunabilecek, katılımcı köklerine vurgu yaparak, insanın bilişsel evrimleşmesi bağlamında önemli katkılar sağlayabileceğini ileri sürmüştür. Kültürel çerçeveye bağlı kalınarak ortaya konan ve evrimleşen davranış kalıpları ve sosyallik 'eserleştirmeyi' önemli ölçüde etkiler.

Modern anlamda deneysel psikolojinin 19. yüzyılın son çeyreğinde kurulması ile birlikte ortaya çıkan insan psikolojisini farklı boyutları ile ele alan farklı ekoller, 20. yüzyılın ilk yarısında giderek genişlemeye başlamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bilgisayarların gelişmesi ve yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanması ile birlikte insanın bilişsel yapısı ve davranış örüntüleri nicel olarak daha da ölçülebilir hale gelmiştir. Farklı felsefi ekollerin katkıları ile yeni sorular ve bu soruları cevaplamaya yönelik olarak yeni yöntemler ortaya çıkmaya başlamıştır. 1960'lı yıllarda insan bilişini özerk olarak ele alan ve bilişsel etkinlikleri bu özerklik içerisinde değerlendiren 'bilişçilik' yaklaşımları yerini 'art-bilişselci' yaklaşımlara bırakmıştır. 'Art-bilişçilik' yaklaşımı, bir yapıllı çevre parçası ve maddi kültür unsuru olarak mimarlığın bilişsel süreç üzerindeki etkisinin incelenmesine olanak sağlamaktadır.

1980'li yıllarda fenomenolojinin, özellikle de Maurice Merleau-Ponty ve Martin Heidegger gibi düşünürlerin deneyimin üzerindeki beden ve çevre etkisini vurgulayan fikirlerinin etkisiyle birlikte, beden ve çevrenin insanın bilişsel etkinliği üzerindeki etkilerini incelemenin önü açılmıştır. Biliş ve maddi kültür/yapılı çevre arasındaki bağın ele alınmaya başlaması ile 'Madde Bağlantı Kuramı', 'Aktör-Ağ Kuramı' gibi kuramsal çerçeveler geliştirilmiş, insanın bilişsel beceri, kapasite ve yükünü çevreye boşaltma biçimleri incelenmeye çalışılmıştır. Bilişsel etkinliğin üzerindeki beden, çevre, alet kullanımı, sosyal yapı gibi farklı etmenleri sorgulayan sorular üretilmiştir. Bu gelişmeler, insan türünün kendi üretimi olan maddesel çevre ile yani mimarlık ürünleri ile kurduğu ilişkinin farklı açılardan ele alınabilmesine olanak sağlamıştır. 1990'lı yıllarda sosyaliğin bir uzantısı olarak ele alınan maddi kültür, 2000'li yıllarla birlikte insanın bilişsel etkinliğinin bir uzantısı olarak disiplinler arası olarak incelenmeye başlamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyal sistemin taşıyıcısı, etkileyicisi ve etkileneni olarak insana ait duyarlılığının, estetik deneyim ve maddi kültürün evrimleşmesi ile ilişkili olarak incelenmesi faydalıdır. İnsanoğlu, yeryüzündeki macerasına ilk başladığı andan itibaren, çevresi ile ilgili düşünce üretmiş ve düşüncelerini pratiğe geçirmiş, kendi evrimsel süreci içerisinde bilişsel kapasitesi yoluyla çeşitli anlamlandırma çabalarına girmiştir.

Estetik deneyim, evrimsel estetik kapsamında, canlıların çevreye uyum sağlayabilme, barınma ve nesillerini devam ettirme adına maddi kültür üretmelerine olanak sağlayan bir süreç şeklinde okunabilir. *Homo sapiens*, ortaya çıktığı andan itibaren, yuva yapan diğer canlılar gibi dünya ile etkileşime girerek davranışsal etkinliğini ve çevreden faydalanabilme kapasitesini artırabilmek için belli davranış kalıpları göstermiştir. Maddi kültür, sosyal sistemin örüntülerini biçimlendiren insan davranışlarının bilgi ve anlam olarak kodlanması olarak tanımlanabilir. Eserleştirme, insanın sosyal olarak yaşayabilmesinin tutarlılığını sağlar ve yaşam deneyimine dair bilinçliliğinin bir gereği olarak anlam arayışına ve oluşan davranış kalıplarının evrimleşmesine dair bir arka plan sunar. Bu kavrama göre, kültürel çerçeveye göre ortaya çıkan estetik yaklaşımı, sosyal çerçeve ve maddi kültür elemanları de maddi kültürü önemli ölçüde etkilemiştir.

1990'lı yıllarda, sosyallığın bir uzantısı olarak ele alınan maddi kültürün, insanın bilişsel etkinliğinin bir uzantısı olarak ele alınmaya başlanmasında, 'art-bilişselci' yaklaşımların önemli katkıları bulunmaktadır. 2000'li yıllardan sonra arkeoloji içerisinde biliş ve maddi kültür arasındaki ilişkilerin incelenmesi, insanın bilişsel etkinlikleri arasında estetik duyumsamanın da diğer bilişsel etkinlikler ile yakından incelenmesine yol açmıştır.

Maddi kültürün önemli bir unsuru olan mimarlık ürünlerinin ele alınıp incelenebilmesinde, maddi kültür unsurları ile duygudaşlık ilişkisi kurmamıza neden olan estetik duyumsama önem kazanmaktadır. İnsanın sosyal bir canlı olduğu gerçeği göz önünde bulundurulursa, maddi kültür ürünü ile sosyal ilişki biçimi arasındaki evrimleşme bağıntısının incelenmesi önemlidir. 'Art-bilişselcilik' yaklaşımı kapsamında, sıkça tartışılan mekânsal bilişin insanın diğer bilişsel etkinlikleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu savı, maddi kültürün gelişmesi sonucu giderek karmaşıklaşmıştır. 'Madde Bağlantı Kuramı', insanın maddi kültür ve sosyallık ile bilişsel esneklik ve kapasitesini artırdığını savunmaktadır. 'Madde Bağlantı Kuramı', estetik duyarlık ve maddi kültür bağlantısı için deneyim ve bilişsel evrimleşme temelli bakış sunması bakımından önemlidir.

Çalışma, insanın yaşam deneyimine ilişkin estetik deneyimin bir gerekliliği olarak oluşan maddi kültür kavramının ne olduğunu tartışmak için, kavramsal bir tartışma modeli tasarlamayı amaçlamıştır. Makale, maddi kültürün estetik deneyim sayesinde insanın çevresel etkileşimini artırdığını ima etmektedir. Maddi kültür, sosyal sistem kalıplarını bilgi ve anlam olarak şekillendiren insan davranışlarının kodlanması olarak yapılandırılabilir. 'Eserleştirme' ise insanların sosyal yeteneğinin performansını sağlamak adına son derece önemlidir.

Zira, sanat insan farkındalığının gelişiminin temel enstrümanıdır ve insanlığın zihinsel gelişimi sanat tarihi içerisinde okunabilir. Felsefe ve bilim sanat üzerinden gelişmiş, insanın hayatta kalma mücadelesinde en temel yardımcısı olan maddi kültür unsurları, estetik deneyim ve evrimleşme üzerinden vücut bulmuştur. İnsan evrimi, insanın adım adım kendini var etme sürecinde içerisinde kazandığı estetik deneyimler ile yakından ilgilidir.

Makale, estetik deneyimin ve deneyim temelli estetik duyarlılığın kökenine ilişkin tartışmalarla bir arka plan oluşturarak başlar, din referanslı kavramsallaştırmalar ile devam eder, estetik nosyonu ve maddi kültürü biliş ve toplumsallık çatısı altında inceleyen bir tartışma ile sona erer. Bu makale, evrimsel estetik ve maddi kültür ilişkisini nitel yöntemle dayanan bir anlatı ile ele almaktadır. Makaledeki tartışma, estetik deneyim ve maddi kültür kavramları arasındaki karşılıklı ilişkinin, insanın entelektüel ve evrimsel gelişimi ile yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır.

Kaynakça

- Ackrill, J. L. (1997). *Essays on plato and aristotle*. Oxford University Press.
- Airaksinen, T. (2024). Fetishism for Our Times: A Rhetorical and Philosophical Exploration. *Religions*, 15(10), 1192.
- Alessandroni, N., Malafouris, L., & Gallagher, S. (2024). An Ecological Approach to Conceptual Thinking in Material Engagement. *Europe's Journal of Psychology*, 20(2), 84-103.
- Algra, K. (2017). Hellenistic Philosophy. In *Ancient Philosophy* (pp. 409-494). Routledge.
- Allen, A. (2020). *Cynicism*. MIT Press.
- Arbib, M. A., Frigaszy, D. M., Healy, S. D., & Stout, D. (2023). Tooling and construction: From nut-cracking and stone-tool making to bird nests and language. *Current Research in Behavioral Sciences*, 5, 100121.
- Ashraf, Q., & Galor, O. (2013). The "Out of Africa" hypothesis, human genetic diversity, and comparative economic development. *American Economic Review*, 103(1), 1-46.
- Bailey, A. M. (2015). Animalism. *Philosophy Compass*, 10(12), 867-883.
- Başaran, İ. (2018). Muhafazakâr Yahudilikte İbadet. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 13(25), 215-230.
- Blain, J. (2004). Paganism. In *Social Identities* (pp. 172-191). Routledge.
- Brady, E., & Prior, J. (2020). Environmental aesthetics: A synthetic review. *People and Nature*, 2(2), 254-266.
- Bruner, E., Fedato, A., Silva-Gago, M., Alonso-Alcalde, R., Terradillos-Bernal, M., Fernández-Durantes, M. Á., & Martín-Guerra, E. (2018). Cognitive archeology, body cognition, and hand-tool interaction. *Progress in brain research*, 238, 325-345.
- Brunschwig, J., & Sedley, D. (2003). Hellenistic philosophy. *The Cambridge companion to Greek and Roman philosophy*, 151-183.

- Buckareff, A. A. (2022). *Pantheism*. Cambridge University Press.
- Callon, M. (1999). Actor-network theory—the market test. *The sociological review*, 47(S1), 181-195.
- Callon, M., & Blackwell, O. (2001). Actor network theory. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences*, 1, 62-66.
- Carlson, A. (2005). Environmental aesthetics. In *The Routledge companion to aesthetics* (pp. 561-576). Routledge.
- Cerri, G. (2016). A Scholarch Denied: Leucippus, Founder of Ancient Atomism. *Submerged Literature in Ancient Greek Culture*, 2, 11-24.
- Chamberlain, A. T. (2000). On the evolution of human aesthetic preferences. *Assemblage: University of Sheffield Graduate Student Journal of Archaeology*, 5.
- Chang, C. Y. (2011). *Creativity and Taoism: A study of Chinese philosophy, art and poetry*. Singing Dragon.
- Cherniss, H. F. (2016). The characteristics and effects of Presocratic philosophy. In *Studies in Presocratic Philosophy Volume 1* (pp. 1-28). Routledge.
- Chidester, D. (2021). Animizm. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(33), 427-433.
- Childe, V. G. (2004). *Foundations of social archaeology: Selected writings of V. gordon childe*. Rowman Altamira.
- Clark, K. R. (2018). Learning theories: cognitivism. *Radiologic technology*, 90(2), 176-179.
- Consoli, G. (2014). The emergence of the modern mind: An evolutionary perspective on aesthetic experience. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 72(1), 37-55.
- Coolidge, F. L., & Wynn, T. (2016). An introduction to cognitive archaeology. *Current Directions in Psychological Science*, 25(6), 386-392.
- Cooper, J. W. (2006). Panentheism, the other God of the philosophers: from Plato to the Present. *Baker Academic*.
- Cotesta, V. (2021). Zhuangzi and Lao Tzu: Harmony in Taoist Philosophy. In *The Heavens and the Earth: Graeco-Roman, Ancient Chinese, and Mediaeval Islamic Images of the World* (pp. 232-246). Brill.
- Crowell, S. (2010). Phenomenology and aesthetics; or, why art matters. In *Art and phenomenology* (pp. 47-69). Routledge.
- Curd, P. (2002). The metaphysics of physics: mixture and separation in Empedocles and Anaxagoras. *Presocratic philosophy: Essays in honour of Alexander Mourelatos*, 139-158.
- Currie, A., & Killin, A. (2019). From things to thinking: Cognitive archaeology. *Mind & Language*, 34(2), 263-279.
- Davidson, I. (2010). The archeology of cognitive evolution. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, 1(2), 214-229.
- Davies, S. (2012). *The artful species: Aesthetics, art, and evolution*. OUP Oxford.
- Davies, S. J. (2005). Ellen Dissanayake's evolutionary aesthetic. *Biology and Philosophy*, 20, 291-304.
- De Blois, L., Mellor, S., & van der Spek, R. J. (2019). *An introduction to the ancient world*. Routledge.
- Destéfano, M. (2021). Cognitivism and the intellectualist vision of the mind. *Phenomenology and Mind*, (21), 142-153.
- Dietrich, B. C. (2016). *The origins of Greek religion*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG.
- Dissanayake, E. (1992). *Homo aestheticus: Where art comes from and why*. Free Press.
- Dissanayake, E. (1999). Antecedents of the temporal arts in early mother-infant interaction.
- Dissanayake, E. (2001). Aesthetic incunabula. *Philosophy and Literature*, 25(2), 335-346.
- Dissanayake, E. (2003). Retrospective on homo aestheticus. *Journal of the Canadian Association for Curriculum Studies*.
- Dissanayake, E. (2015). "Aesthetic primitives": Fundamental biological elements of a naturalistic aesthetics. *Aisthesis. Pratiche, linguaggi e saperi dell'estetico*, 8(1), 6-24.
- Dissanayake, E. (2017). Roots and route of the artification hypothesis. *AVANT. Pismo Awangardy Filozoficzno-Naukowej*, (1), 15-32.

- Dissanayake, E. (2018). The concept of artification. *Early Rock Art of the American West: The Geometric Enigma*, 91-129.
- Dissanayake, E. (2021). Ancestral human mother–infant interaction was an adaptation that gave rise to music and dance. *Behav. Brain Sci*, 44, E68.
- Dufrenne, M. (1973). *The phenomenology of aesthetic experience*. Northwestern University Press.
- Egenter, N. (1994). Semantic architecture and the interpretation of prehistoric rock art: An ethno-(pre-) historical approach. *Semiotica*, 100(2-4), 201-266.
- Egenter, N. (2004). Vernacular Architecture-Where Do The Symbolic Meanings Come From?. V: *AR Arhitektura raziskave*, 1, 6-15.
- Eldridge, R. (1996). Is animism alive and well?. In *Can religion be explained away?* (pp. 3-25). London: Palgrave Macmillan UK.
- Elias, S. (2012). Origins of human innovation and creativity: Breaking old paradigms. In *Developments in Quaternary Sciences* (Vol. 16, pp. 1-13). Elsevier.
- Facchini, F. (2006). Culture, Speciation and the Genus Homo in Early Humans. *Human Evolution*, 21, 51-57.
- Fenner, D. E. (2003). Aesthetic experience and aesthetic analysis. *Journal of Aesthetic Education*, 40-53.
- Figal, G. (2015). *Aesthetics as phenomenology: The appearance of things*. Indiana University Press.
- Finkelberg, A. (2017). Heraclitus: The Life and the Book. In *Heraclitus and Thales' Conceptual Scheme: A Historical Study* (pp. 19-40). Brill.
- Finkelberg, A. (2017). *Heraclitus and Thales' conceptual scheme: A historical study* (Vol. 23). Brill.
- Flannery, K. V., & Marcus, J. (1998). Cognitive archaeology. *Reader in archaeological theory: Post-processual and cognitive approaches*, 35-48.
- Frankfort, H. (1948). *Ancient Egyptian religion: an interpretation*. Columbia University Press.
- Gallagher, S., & Ransom, T. G. (2016). Artifactual minds: Material engagement theory and joint action. *Embodiment in evolution and culture*, 337-351.
- Gallop, D. (2003). Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind. In *Routledge History of Philosophy Volume II* (pp. 97-129). Routledge.
- Gallop, D. (2003). Aristotle: Aesthetics and philosophy of mind. In *Routledge History of Philosophy Volume II* (pp. 97-129). Routledge.
- Garnham, A. (2019). Cognitivism. In *The Routledge companion to philosophy of psychology* (pp. 99-110). Routledge.
- Gibert, J. (2003). The sophists. *The Blackwell guide to ancient philosophy*, 27-50.
- Goldman, A. (2005). The aesthetic. In *The Routledge companion to aesthetics* (pp. 275-286). Routledge.
- Göcke, B. P. (2013). Panentheism and classical theism. *Sophia*, 52, 61-75.
- Hall, R. W. (1990). Art and morality in Plato: A reappraisal. *Journal of Aesthetic Education*, 24(3), 5-13.
- Hayes, P. J. (1978). Cognitivism as a paradigm. *Behavioral and Brain Sciences*, 1(2), 238-239.
- Heras-Escribano, M. (2021). Pragmatism, enactivism, and ecological psychology: towards a unified approach to post-cognitivism. *Synthese*, 198(Suppl 1), 337-363.
- Hoffmann, M. (2016). Cognitive Archeology, Cognitive Neurology, and the Unraveling of the Connectome: Divulging Brain Function from Fractured Skulls and Fractured Minds. *Cognitive, Conative and Behavioral Neurology: An Evolutionary Perspective*, 11-34.
- Hölscher, U. (2016). Anaximander and the beginnings of Greek philosophy. In *Studies in Presocratic Philosophy Volume 1* (pp. 281-322). Routledge.
- Hsu, H. F. (2016). Siddhartha: An Encounter of Buddhism and Postmodernism. *Chang Gung Journal of Humanities and Social Sciences*, 9(1), 151-175.
- Huntington, S. L., & Huntington, J. C. (2014). *The Art of Ancient India: Buddhist, Hindu, Jain*. Motilal Banarsidass.

- lhde, D., & Malafouris, L. (2019). Homo faber revisited: Postphenomenology and material engagement theory. *Philosophy & Technology*, 32, 195-214.
- Iliopoulos, A. (2019). Material Engagement Theory and its philosophical ties to pragmatism. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 18(1), 39-63.
- Jain, A. K. (2009). *Faith & philosophy of Jainism* (Vol. 6). Gyan Publishing House.
- Janko, R. (1987). *Aristotle: Poetics*. Hackett Publishing.
- Johnston, S. I. (2004). *Religions of the ancient world: a guide*. Harvard University Press.
- Kahn, C. H. (1960). *Anaximander and the origins of Greek cosmology*. Columbia University Press.
- Kristensen, W. B. (1960). Animistic and Dynamistic Ideas. In *The Meaning of Religion: Lectures in the Phenomenology of Religion* (pp. 173-186). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Langdon, J. H. (2023). *Human evolution: Bones, cultures, and genes*. Springer Nature.
- Lataster, R., & Bilimoria, P. (2018). Panentheism (s): What it is and is not. *Journal of World Philosophies*, 3(2), 49-64.
- Latour, B. (2007). *Reassembling the social: An introduction to actor-network-theory*. Oup Oxford.
- Leddy, T. (2012). Aesthetization, artification, and aquariums. *Contemporary Aesthetics (Journal Archive)*, (4), 6.
- Lefas, P. (2000). On the fundamental terms of Vitruvius's architectural theory. *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 179-197.
- Leigh, F. (2009). Plato on Art, Perspective, and Beauty in the Sophist. *Literature & Aesthetics*, 19(1), 183-214.
- Leszl, W. G. (2004). Plato's attitude to poetry and the fine arts, and the origins of aesthetics. Part I. *Études platoniciennes*, (1), 113-197.
- Levine, M. P. (2002). *Pantheism: A non-theistic concept of deity*. Routledge.
- Lloyd, A. C. (1990). *The anatomy of Neoplatonism*. Oxford University Press.
- Long, A. A. (1986). *Hellenistic philosophy: Stoics, epicureans, sceptics*. Univ of California Press.
- Luhmann, T. M. (2012). Touching the divine: Recent research on neo-paganism and neo-shamanism. *Reviews in anthropology*, 41(2), 136-150.
- Magro, A. (2013). Hominid evolution and the aesthetic experience. *Rivista di estetica*, (54), 99-116.
- Malafouris, L. (2013). *How things shape the mind: A theory of material engagement*. MIT press.
- Malafouris, L. (2016). Material engagement and the embodied mind. *Cognitive models in Palaeolithic archaeology*, 69-82.
- Malafouris, L. (2019). Mind and material engagement. *Phenomenology and the cognitive sciences*, 18(1), 1-17.
- March, P. L. (2019). Playing with clay and the uncertainty of agency. A material engagement theory perspective. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 18, 133-151.
- Marković, S. (2012). Components of aesthetic experience: aesthetic fascination, aesthetic appraisal, and aesthetic emotion. *i-Perception*, 3(1), 1-17.
- Massey, G. (2008). *Totemism, tattoo and fetishism as forms of sign language*. Cosimo, Inc..
- McKirahan, R. (2003). Presocratic philosophy. *The Blackwell guide to ancient philosophy*, 5-26.
- McMahon, J. A. (2011). Beauty as Harmony of the Soul: the Aesthetic of the Stoics.
- Meneganzin, A., & Killin, A. (2024). Beyond reasonable doubt: reconsidering Neanderthal aesthetic capacity. *Phenomenology and the Cognitive Sciences*, 1-33.
- Meyer, B., & Verrips, J. (2008). Aesthetics. In *Key words in religion, media and culture* (pp. 36-46). Routledge.
- Mitias, M. H. (1988). *What makes an experience aesthetic?* (Vol. 51). Rodopi.
- Moran, D. (2002). *Introduction to phenomenology*. routledge.
- Mourelatos, A. P. (1999). Parmenides and the Pluralists. *Apeiron*, 32(2), 117-130.

- Mullins, R. T. (2016). The difficulty with demarcating panentheism. *Sophia*, 55, 325-346.
- Nance, R. F. (2022). Siddhārtha Gautama: Beyond the Historical Figure. In *The Routledge Handbook of Indian Buddhist Philosophy* (pp. 27-45). Routledge.
- Nasir, K., ISuliaman, I., & Usman, A. H. (2019). The notion of animism: some views from prophetic tradition and western anthropologist perspectives. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 7(4), 348-358.
- Naukkarinen, O. (2012). Variations on artification. *Contemporary Aesthetics (Journal Archive)*, (4), 2.
- Naukkarinen, O. (2013). What is 'Everyday'in Everyday Aesthetics?. *Contemporary Aesthetics (Journal Archive)*, 11(1), 14.
- Nilsson, M. P. (1971). *The Minoan-Mycenaean religion and its survival in Greek religion* (Vol. 9). Biblio & Tannen Publishers.
- Norberg-Schulz, C. (1968). *Intentions in architecture* (No. 74). MIT press.
- Norberg-Schulz, C. (2019). Genius loci: towards a phenomenology of architecture (1979). *Historic Cities: Issues in Urban Conservation*, 8, 31.
- Osborne, C. (2004). *Presocratic philosophy: A very short introduction* (Vol. 103). Oxford University Press.
- Paden, R., Harmon, L. K., & Milling, C. R. (2012). Ecology, evolution, and aesthetics: Towards an evolutionary aesthetics of nature. *The British Journal of Aesthetics*, 52(2), 123-139.
- Palmer, J. (2009). *Parmenides and presocratic philosophy*. OUP Oxford.
- Palmer, J. (2015). Eleatic school. In *Oxford Research Encyclopedia of Classics*.
- Papapetros, S. (2012). Movements of the soul: traversing animism, fetishism, and the uncanny. *Discourse*, 34(2-3), 185-208.
- Partee, M. H. (1971). Inspiration in the Aesthetics of Plato. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 30(1), 87-95.
- Potter, J. (2000). Post-cognitive psychology. *Theory & Psychology*, 10(1), 31-37.
- Prier, R. A. (2011). *Archaic logic: symbol and structure in Heraclitus, Parmenides and Empedocles* (Vol. 11). Walter de Gruyter.
- Pullman, B. (2001). *The atom in the history of human thought*. Oxford University Press, USA.
- Quirke, S. (2014). *Exploring religion in ancient Egypt*. John Wiley & Sons.
- Rapoport, A. (1985). Thinking about home environments: A conceptual framework. In *Home environments* (pp. 255-286). Boston, MA: Springer US.
- Rapoport, A. (1990). *The meaning of the built environment: A nonverbal communication approach*. University of Arizona Press.
- Rapoport, A. (2000). Theory, culture and housing. *Housing, theory and society*, 17(4), 145-165.
- Rapoport, A. (2002). Spatial organization and the built environment. In *Companion encyclopedia of anthropology* (pp. 494-536). Routledge.
- Rapoport, A. (2013). *Human aspects of urban form: towards a man—environment approach to urban form and design*. Elsevier.
- Renfrew, C. (2004). Towards a theory of material engagement. *Rethinking materiality: The engagement of mind with the material world*, 23-31.
- Reyes, L. D., & Sherwood, C. C. (2014). Neuroscience and human brain evolution. In *Human Paleoneurology* (pp. 11-37). Cham: Springer International Publishing.
- Riedweg, C. (2008). *Pythagoras: His life, teaching, and influence*. Cornell University Press.
- Rusch, H., & Voland, E. (2013). Evolutionary aesthetics: an introduction to key concepts and current issues. *Aisthesis. Pratiche, linguaggi e saperi dell'estetico*, 6(2), 113-133.
- Schneider, M. A. (1987). Culture-as-text in the work of Clifford Geertz. *Theory and Society*, 809-839.

- Scranton, R. L. (1974). Vitruvius' Arts of Architecture. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 43(4), 494-499.
- Sewell, W. H. (1997). Geertz, cultural systems, and history: From synchrony to transformation. *Representations*, (59), 35-55.
- Shakeshaft, H. (2019). The Terminology for Beauty in the Iliad and the Odyssey. *The Classical Quarterly*, 69(1), 1-22.
- Shangina, E. I. (2018). The triad of vitruvius in the modern world. In *International Conference on Geometry and Graphics* (pp. 2095-2107). Cham: Springer International Publishing.
- Shapiro, R. (2019). Artification as process. *Cultural Sociology*, 13(3), 265-275.
- Sinnerbrink, R. (2019). Guest Editor's Introduction: Phenomenology Encounters Cognitivism. *Projections*, 13(2), 1-19.
- Sisko, J. E. (2003). Anaxagoras' Parmenidean cosmology: Worlds within worlds within the one. *Apeiron*, 36(2), 87-114.
- Sisko, J. E. (2013). Anaxagoras and Empedocles in the Shadow of Elea. In *Routledge Companion to Ancient Philosophy* (pp. 49-64). Routledge.
- Small, S. (2013). New Visions of the Zhuangzi. *Journal of Daoist Studies*, 6(6), 145-160.
- Sommer, D. A. (2014). Confucianism and the Arts. In *The Oxford Handbook of Religion and the Arts* (p. 388). Oxford University Press, USA.
- Stanton, G. R. (1973). Sophists and philosophers: problems of classification. *The American Journal of Philology*, 94(4), 350-364.
- Starr, C. G. (1991). *A history of the ancient world*. Oxford University Press, USA.
- Stausberg, M. (2004). Contextualizing the contexts. On the study of Zoroastrian Rituals. In *Zoroastrian Rituals in Context* (pp. 1-56). Brill.
- Sutton, J., & Hodder, I. (2020). Personal memory, the scaffolded mind, and cognitive change in the Neolithic. *Consciousness, creativity, and self at the dawn of settled life*, 209-229.
- Tattersall, I., & Schwartz, J. H. (2009). Evolution of the genus Homo. *Annual Review of Earth and Planetary Sciences*, 37(1), 67-92.
- Te Molder, H. (2015). What happened to post-cognitive psychology?. In *Discursive Psychology* (pp. 87-100). Routledge.
- Teeter, E. (2011). *Religion and ritual in ancient Egypt*. Cambridge University Press.
- Thornhill, R. (2003). Darwinian aesthetics informs traditional aesthetics. In *Evolutionary aesthetics* (pp. 9-35). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Tsoua, V. (1998). *The epistemology of the Cyrenaic School*. Cambridge University Press.
- Tsoua, V. (2016). Cyrenaics and Epicureans on pleasure and the good life: The original debate and its later revivals. In *Strategies of Polemics in Greek and Roman Philosophy* (pp. 113-149). Brill.
- Vasunia, P. (2007). The philosopher's Zarathushtra. *Persian Responses: Political and Cultural Interaction With (in) the Achaemenid Empire*, 237-264.
- Vyshedskiy, A. (2019). Neuroscience of imagination and implications for human evolution.
- Wallace, B., Ross, A., Davies, J., & Anderson, T. (2015). *The mind, the body and the world: Psychology after cognitivism?*. Andrews UK Limited.
- Warburton, D. A. (2014). Minoan and Mycenaean religion. In *The Handbook of Religions in Ancient Europe* (pp. 103-138). Routledge.
- Williamson, A. (2006). Cynicism. *The American poetry review*, 35(3), 39-43.
- Wilson, C. (2008). *Epicureanism at the Origins of Modernity*. OUP Oxford.
- Wohlwill, J. F. (1976). Environmental aesthetics: The environment as a source of affect. In *Human Behavior and Environment: Advances in Theory and Research. Volume 1* (pp. 37-86). Boston, MA: Springer US.
- Wood, B. (1993). Early Homo: how many species?. In *Species, species concepts and primate evolution* (pp. 485-522). Boston, MA: Springer US.

- Wood, B., & Collard, M. (1999). Is Homo Defined by Culture?'. In *PROCEEDINGS-BRITISH ACADEMY* (Vol. 99, pp. 11-24). OXFORD UNIVERSITY PRESS INC..
- Yılmaz, B. (2021). Erken Dönem Kur'an Tefsirlerine Göre Medine Yahudilerinin Kimlik ve Geleneklerine Genel Bir Bakış. *Milel ve Nihal*, 18(1), 67-96.
- York, M. (2003). *Pagan theology: Paganism as a world religion*. NYU Press.
- Zhmud, L. (2013). Pythagorean Communities. *Doctrine and Doxography*, 33-52.

Extended Abstract

Aim and Scope

Classical aesthetic theories define aesthetic experience fundamentally as the sensations experienced by individuals through interaction with environmental and material components. The earliest intellectual endeavours, which coincided almost with humanity's onset on earth, established the groundwork for the development of primitive religions at a social level. The religions framed the connection between humans and aesthetics on the foundation that aesthetics is ultimately inexplicable and transcendent. Emerging in the late 19th century, the phenomenological approach in philosophy broadened across various fields. By concentrating on personal experience, phenomenology examines how the body, environment, and other people and objects shape this experience. In the early 20th century, cognitions and experiences were viewed more holistically concerning the material environment. From the 1970s onward, 'postcognitivist' approaches arose, exploring how bodily experiences and environments contribute to human cognitive processes. Building on these postcognitivist ideas, researchers have started investigating the influence of the body and the social world on cognitive functions, particularly focusing on the interplay between aesthetic experience and the evolution of material culture. This article marks the first Turkish investigation into evolutionary aesthetics and material culture. Its primary inquiry centres on the intellectual and evolutionary developmental aspects of humanity in the mutual relationship between aesthetic experience and material culture. It begins by exploring the origins of aesthetic sensitivity and ends with 'Actor-network theory', which analyses experience and material culture through cognition and sociality. The article argues that through aesthetic sensitivity, individuals enhance their cognitive abilities and adaptability by creating material culture within their environments.

Method

In the study, we qualitatively examined human aesthetic sensitivity and material culture to reveal their roles as carriers and influencers in the social and cognitive system, affecting the evolution of aesthetic experience. We designed a discussion that indicated that aesthetic sensibility enhanced the ability to benefit from the environment by engaging with the world with tools, materials and nests.

Findings

The article described aesthetic experience as a process that arises from the actions, sensations, and emotional interactions of living beings as they adapt to their environment and improve their reproductive success within the framework of evolutionary aesthetics. The study investigated the interactions with material culture and aesthetic experience since the early modern ideas and concept of humanity. Material culture refers to the embodiment of human behaviours that influence the dynamics of social systems through meaning and information. The creation of artefacts provides cohesion to humans' social existence. From their early existence on earth, humans have reflected on their environment and participated in various efforts to create meaning throughout their evolutionary history. Evolutionary aesthetics suggests that aesthetic sensitivity is vital for human survival and interaction with the environment.

Conclusion

Material culture is considered an extension of sociality and began to be recognised as an extension of human cognitive activity. Post-cognitive approaches have made significant contributions. Examining the relationships between cognition and material culture has led to a review of aesthetic perception among human cognitive activities compared to other cognitive activities. In exploring architectural products, an essential element of material culture, aesthetic perception- which fosters a sense of empathy with aspects of material culture- becomes vital.

Because humans are social creatures, analysing the evolutionary connection between material culture products and social relationships is crucial. The notion that spatial cognition significantly influences other human cognitive activities, often discussed within the post-cognitivist approach, has become increasingly complex due to the development of symbolic culture. Material Connection Theory posits that humans enhance their cognitive flexibility and capacity through

material culture and sociality within environmental contexts. The Theory is essential for presenting a perspective on the connection between aesthetic sensitivity and material culture, grounded in experience and cognitive evolution.

The study aimed to create a narrative about the search for meaning and the evolution of behavioural patterns shaped by human consciousness regarding life experience. Material using, social relationship revealed and evolved according to the cultural framework have also significantly influenced artification process.